

Απόκλιση από τους κανόνες του Διεθνούς Δικαίου Προστασίας του Περιβάλλοντος σε Ενεργειακές Δραστηριότητες¹

Χαρίκλεια Αρώνη, ΔΝ

Ειδικός Επιστήμονας, Νομική Σχολή ΔΠΘ

1. Εισαγωγή.....	1
2. Ο χαρακτήρας των υποχρεώσεων που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος σε αντίστιξη με τις περιστάσεις που αίρουν τον άδικο χαρακτήρα μιας πράξης του κράτους.....	2
3. Περιστάσεις που συνδέονται με τη συμπεριφορά του κράτους.....	4
4. Περιστάσεις που είναι αποτέλεσμα εξωγενών παραγόντων.....	9
5. Η αρχή της πρόληψης.....	16
6. Συμπεράσματα.....	18

1. Εισαγωγή

Επιτρέπεται απόκλιση από το δίκαιο προστασίας περιβάλλοντος όταν πρόκειται για ενεργειακές δραστηριότητες; Οι συμβατικές ρυθμίσεις για την προστασία του περιβάλλοντος, σε γενικές γραμμές, δεν επιτρέπουν απόκλιση σε ενεργειακές δραστηριότητες – συνήθως, δεν επιτρέπουν ούτε καν επιφυλάξεις.² Τίθεται, επομένως, το ερώτημα εάν μπορούμε να επικαλεστούμε, για τις παραβάσεις τόσο των συμβατικών όσο και των εθμικών κανόνων του διεθνούς δικαίου της προστασίας του περιβάλλοντος, τις περιστάσεις που αίρουν τον άδικο χαρακτήρα μιας πράξης του κράτους, σύμφωνα με τα Άρθρα της Επιτροπής Διεθνούς Δικαίου για τη Διεθνή Ευθύνη των Κρατών.³

Θα προσεγγίσουμε το ερώτημα αυτό από δύο πλευρές: πρώτον, επισημαίνοντας την αντίστιξη ανάμεσα στον διαρκή χαρακτήρα των υποχρεώσεων που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος αφ' ενός και στον προσωρινό χαρακτήρα των περιστάσεων που αίρουν τον άδικο χαρακτήρα μιας πράξης του κράτους αφ' ετέρου και, δεύτερον, ακολουθώντας τη διάκριση ανάμεσα στις

¹Το άρθρο αυτό αποτελεί επικαιροποίηση εισήγησης στην Ημερίδα του Τομέα Διεθνών Σπουδών της Νομικής Σχολής του Δ.Π.Θ. «*Η Ενέργεια στην Νοτιοανατολική Ευρώπη: Πτυχές Διεθνούς και Ευρωπαϊκού Δικαίου*», Κομοτηνή, 12 Μαΐου 2016.

²Για παράδειγμα, σύμφωνα με το Άρθρο 8 (ιβ) της Σύμβασης για τη Βιολογική Ποικιλότητα, τα συμβαλλόμενα μέρη έχουν την υποχρέωση να ρυθμίζουν ή να διαχειρίζονται τις σχετικές διαδικασίες και δραστηριότητες, όπου έχουν διαπιστωθεί σημαντικά ανεπιθύμητα αποτελέσματα επί της βιολογικής ποικιλότητας ενώ, σύμφωνα με το Άρθρο 37, δεν επιτρέπονται επιφυλάξεις. *Σύμβαση για τη Βιολογική Ποικιλότητα*, Ρίο ντε Τζανέιρο, 5 Ιουνίου 1992, 1760 UNTS 79.

³International Law Commission, 2001 *Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*, 53 UN GAOR Supp. (No. 10), p. 43, UN Doc. A/56/83 (2001).

περιστάσεις που αίρουν το άδικο, σε περιστάσεις που συνδέονται με τη συμπεριφορά τού κράτους και περιστάσεις που είναι αποτέλεσμα εξωγενών παραγόντων. Τέλος, είναι απαραίτητο να γίνει ειδική μνεία στην αρχή της πρόληψης, η εφαρμογή της οποίας είναι δυνατόν να αποκλείσει την επίκληση λόγων που αίρουν το άδικο για παραβιάσεις των διεθνών κανόνων προστασίας του περιβάλλοντος.

2. Ο χαρακτήρας των υποχρεώσεων που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος σε αντίστιξη με τις περιστάσεις που αίρουν τον άδικο χαρακτήρα μιας πράξης του κράτους

2.1. Ο διαρκής χαρακτήρας των υποχρεώσεων που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος

Το ζήτημα της προστασίας του περιβάλλοντος αντιμετωπίζεται σε διεθνές επίπεδο κυρίως μέσω διεθνών συνθηκών. Εδώ, όμως, θα περιορίσουμε τη συζήτηση, για πρακτικούς λόγους, στους ελάχιστους κανόνες οι οποίοι γίνονται δεκτοί στο εθιμικό δίκαιο. Επειδή ο κύριος όγκος των συμβατικών υποχρεώσεων που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος αποτελεί εξειδίκευση και εμβάθυνση των κανόνων αυτών, αρκεί να περιοριστούμε στο εθιμικό δίκαιο για να τονιστεί ο διαρκής χαρακτήρας των υποχρεώσεων που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος.

Ο εθιμικός κανόνας ο οποίος κυρίως συνδέεται με την προστασία του περιβάλλοντος είναι η υποχρέωση των κρατών να εξασφαλίσουν ότι οι δραστηριότητες που εμπίπτουν στη δικαιοδοσία ή τον έλεγχό τους δεν προκαλούν ζημιές στο περιβάλλον άλλων κρατών ή περιοχών πέρα από τα όρια της εθνικής δικαιοδοσίας. Η υποχρέωση αυτή των κρατών να αποτρέπουν ζημιές στο περιβάλλον άλλων κρατών από δραστηριότητες που εμπίπτουν στη δικαιοδοσία τους, η οποία κατάγεται από τις υποθέσεις *Trail Smelter* και *Corfu Channel*⁴ και αναφέρεται στις Διακηρύξεις της Στοκχόλμης και του Ρίο, θεωρείται αδιαμφισβήτητη.⁵ Το περιεχόμενο της, όμως, περιορίζεται στην επίδειξη της «προσήκουσας επιμέλειας» (due diligence). Σύμφωνα με την αρχή της «προσήκουσας επιμέλειας», αρκεί τα

---

⁴*Διαιτησία του Χυτηρίου Σμάλτου*, ΗΠΑ κ. Καναδά, (1938- 41), 3 RIAA 1905; *Υπόθεση του Στενού της Κέρκυρας*, Ηνωμένο Βασίλειο κατά Αλβανίας, Ουσία, ICJReports 1949, σ. 4, στη σ. 22, Γνωμοδότηση για τη Νομιμότητα της Απειλής ή Χρήσης Πυρηνικών Οπλων από Κράτη σε Ένοπλη Σύρραξη, 1996 ICJ Reports, σ. 66.

⁵Αρχή 21 της Διακήρυξης της Συνδιάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για το Ανθρώπινο Περιβάλλον (Διακήρυξη της Στοκχόλμης) 1972, Αρχή 2 της Διακήρυξης της Συνδιάσκεψης των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη (Διακήρυξη του Ρίο) 1992.

κράτη να υιοθετήσουν τους κατάλληλους κανόνες και τα κατάλληλα μέτρα και να επιβλέπουν την εφαρμογή τους ασκώντας τον απαιτούμενο έλεγχο σε δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς.⁶ Δεν πρόκειται για υποχρέωση αποτελέσματος αλλά για υποχρέωση συμπεριφοράς και οπωσδήποτε δεν απαγορεύει κατ' αρχήν τις εγγενώς επιβλαβείς ή επικίνδυνες δραστηριότητες.⁷

Με αυτήν την υποχρέωση συνδέονται και μια σειρά άλλες υποχρεώσεις: η υποχρέωση διεξαγωγής Μελέτης Περιβαλλοντικής Εκτίμησης, η υποχρέωση ειδοποίησης των κρατών στο έδαφος των οποίων είναι πιθανόν να επέλθουν συνέπειες από τη σχεδιαζόμενη δραστηριότητα, η υποχρέωση ανταλλαγής πληροφοριών και διεξαγωγής διαβουλεύσεων, και, τέλος, η υποχρέωση άμεσης ειδοποίησης σε περίπτωση ατυχήματος. Πρόκειται για διαφορετικές υποχρεώσεις οι οποίες, όμως, εντάσσονται στην υποχρέωση του κράτους να εξασφαλίσει ότι οι δραστηριότητες που εμπίπτουν στη δικαιοδοσία ή τον έλεγχο του δεν προκαλούν ζημιές στο περιβάλλον άλλων κρατών, με την έννοια ότι το κράτος οφείλει να εξακριβώσει κατά το δυνατόν τις πιθανές συνέπειες της σχεδιαζόμενης δραστηριότητας και στη συνέχεια να ενημερώνει, να ανταλλάσσει πληροφορίες και να διαπραγματεύεται με καλή πίστη με τα κράτη τα οποία είναι πιθανόν να επηρεαστούν από τη σχεδιαζόμενη δραστηριότητα.⁸

Σε γενικές γραμμές, μπορούμε να πούμε ότι οι υποχρεώσεις που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος έχουν ένα διαρκή χαρακτήρα. Απαιτούν από το κράτος όχι ακριβώς πράξεις αλλά μια συμπεριφορά μάλλον η οποία στη συνέχεια εξειδικεύεται σε συγκεκριμένες πράξεις κατά περίπτωση. Αυτή η συμπεριφορά πρέπει να εκτείνεται χρονικά από το σχεδιασμό ενός έργου ή μιας δραστηριότητας έως και όλο το διάστημα της λειτουργίας του. Αυτός ο χαρακτήρας των υποχρεώσεων που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος αποκτά ιδιαίτερη σημασία στο πεδίο της ενέργειας καθώς, στον σύγχρονο ενεργειακό τομέα, έργα και δράσεις σχεδιάζονται με χρονικό ορίζοντα δεκαετιών.

---

⁶Υπόθεση της Μονάδας Χαρτοπολιτού στον Ποταμό Ουρουγουάη, (Αργεντινή κ. Ουρουγουάης), ICJ Reports 2010, σ. 14, παρ. 101. Βλέπε επίσης και Υπόθεση της Κατασκευής Οδού παράλληλα με τον Ποταμό Σαν Χουάν, (Νικαράγουα κ. Κόστα Ρίκα), ICJ Reports 2015, σ. 665, παρ. 104.

⁷Birmie P., Boyle A. & Redgewell C., *International Law and the Environment*, 3rd ed., Oxford University Press, 2009, σ. 7.

⁸Πλακοκέφαλος Η., *Η διεθνής προστασία του περιβάλλοντος*, στο Αντωνόπουλος Κ. / Μαγκλιβέρας Κ. (επ.), *Το Δίκαιο της Διεθνούς Κοινωνίας*, 3η εκδ., Νομική Βιβλιοθήκη, 2017, σ. 708.

2.2. Ο προσωρινός χαρακτήρας των περιστάσεων που αίρουν τον άδικο χαρακτήρα μιας πράξης του κράτους και μια ενδιαφέρουσα αντίστιξη

Ο χαρακτήρας των περιστάσεων που αίρουν τον άδικο χαρακτήρα μιας κρατικής ενέργειας είναι προσωρινός. Οι περιστάσεις που αίρουν το άδικο επιτρέπουν στο κράτος να μην εφαρμόσει τις διεθνείς του υποχρεώσεις χωρίς να φέρει διεθνή ευθύνη, για εκείνο το χρονικό διάστημα κατά το οποίο υφίστανται οι περιστάσεις που αίρουν το άδικο. Ταυτόχρονα, όμως, ο δεσμευτικός χαρακτήρας των υποχρεώσεων του κράτους παραμένει ανεπηρέαστος.⁹

Η αντίστιξη με τον διαρκή χαρακτήρα των υποχρεώσεων που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος οδηγεί σε ένα ενδιαφέρον συμπέρασμα. Οι υποχρεώσεις που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος έχουν, όπως είδαμε, ένα διαρκή χαρακτήρα και απαιτούν από το κράτος μια συμπεριφορά η οποία εκτείνεται σε όλο το χρονικό διάστημα του σχεδιασμού και της λειτουργίας μιας δραστηριότητας, το οποίο, στο πεδίο της ενέργειας, δεν είναι μικρό. Η εκτίμηση της συμπεριφοράς του κράτους και, άρα, της εκπλήρωσης των διεθνών του υποχρεώσεων μπορεί να γίνει μόνο συνολικά.

Σε αυτό το πλαίσιο, οι περιστάσεις που αίρουν το άδικο είναι πιθανόν να δικαιολογούν ορισμένες πράξεις που αντιτίθενται στις διεθνείς υποχρεώσεις του κράτους για το χρονικό διάστημα κατά το οποίο υφίστανται αυτές οι περιστάσεις και μόνο. Επομένως, οι περιστάσεις που αίρουν το άδικο είναι πιθανόν να δικαιολογούν ορισμένες πράξεις οι οποίες εντάσσονται στις υποχρεώσεις του κράτους σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος. Δεν είναι, όμως, δυνατόν να αίρουν το άδικο συνολικά ως προς μια συμπεριφορά που παραβιάζει τις διεθνείς υποχρεώσεις του κράτους. Επομένως, επίκληση των περιστάσεων που αίρουν το άδικο σε περίπτωση που η ενεργειακή δράση παραβιάζει υποχρέωση που αφορά την προστασία του περιβάλλοντος μπορεί να γίνει μόνο σε έναν περιορισμένο βαθμό.

3. Περιστάσεις που συνδέονται με τη συμπεριφορά του κράτους

---

⁹*Commentaries to the draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*, 53 UN GAOR Supp. (No. 10), p. 43, UN Doc. A/56/83 (2001), σ. 71. (στο εξής ILC Commentary on International Responsibility)

Η διάκριση ανάμεσα στις περιστάσεις που αίρουν το άδικο, σε περιστάσεις που συνδέονται με τη συμπεριφορά του κράτους και περιστάσεις που είναι αποτέλεσμα εξωγενών παραγόντων θα μας επιτρέψει, στη συνέχεια, να παρακολουθήσουμε με μεγαλύτερη σαφήνεια το ζήτημα της επίκλησης των λόγων που αίρουν το άδικο για παραβιάσεις των κανόνων του Διεθνούς Δικαίου Προστασίας του Περιβάλλοντος από δραστηριότητες που ανήκουν στο πεδίο της ενέργειας.

3.1. Συναίνεση, νόμιμη άμυνα και αντίμετρα

Από τις περιστάσεις που αίρουν τον άδικο χαρακτήρα μιας πράξης του κράτους, τρεις συνδέονται με τη συμπεριφορά του κράτους και εξουδετερώνουν τον άδικο χαρακτήρα της κρατικής ενέργειας, όσον αφορά τις σχέσεις του κράτους που ευθύνεται για την παραβίαση και του κράτους που την υφίσταται.¹⁰ Πρόκειται για τη συναίνεση, τη νόμιμη άμυνα και τα αντίμετρα (Άρθρα 20- 22 των Άρθρων για τη Διεθνή Ευθύνη). Το χαρακτηριστικό τους αυτό είναι που καθιστά δυσχερή την εφαρμογή τους στο πεδίο όπου συγκρούεται η ενέργεια με την προστασία του περιβάλλοντος, γι' αυτό είναι σκόπιμο να τις δούμε με τη σειρά.

Σύμφωνα με το Άρθρο 20, η έγκυρη συναίνεση ενός κράτους στην τέλεση συγκεκριμένης ενέργειας από ένα άλλο κράτος αίρει τον άδικο χαρακτήρα της ενέργειας αυτής ως προς το πρώτο κράτος, στο βαθμό, βέβαια, που η ενέργεια αυτή παραμένει εντός των ορίων της συναίνεσης. Για παράδειγμα, η συναίνεση ενός κράτους σε μια συγκεκριμένη πράξη ενός άλλου κράτους η οποία ενδεχομένως παραβιάζει έναν κανόνα που αφορά την προστασία του περιβάλλοντος, θα εξουδετερώνει τον άδικο χαρακτήρα της πράξης αυτής ως προς το κράτος το οποίο παρείχε τη συναίνεση και μέσα στα όρια της συναίνεσης. Ως προς όλα τα άλλα κράτη, στο έδαφος των οποίων επέρχονται οι συνέπειες της πράξης αυτής, η πράξη θα παραμένει άδικη.

Ως προς τη Νόμιμη Άμυνα, όπως προβλέπει το Άρθρο 21, ο άδικος χαρακτήρας της ενέργειας του κράτους αίρεται εάν η ενέργεια αυτή συνιστά νόμιμο μέσο άμυνας που λαμβάνεται σύμφωνα με το Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών. Ωστόσο,

---

¹⁰ Δούση Ε., Η Διεθνής Ευθύνη των Κρατών, στο Αντωνόπουλος/ Μαγκλιβέρας (επ.), *Το Δίκαιο της Διεθνούς Κοινωνίας*, ο.π., σσ. 501-3.

είναι σπάνιο, αν όχι απίθανο στην πρακτική, μία πράξη ή δράση στο πεδίο του ενεργειακού τομέα η οποία παραβιάζει κανόνα που αφορά την προστασία του περιβάλλοντος να διενεργείται στο πλαίσιο άσκησης νόμιμης άμυνας. Εξάλλου, σύμφωνα με τα Άρθρα 35 (3) και 55 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου, απαγορεύονται οι μέθοδοι και τα μέσα διεξαγωγής των ενόπλων συρράξεων οι οποίες έχουν σκοπό ή αναμένεται ότι θα προκαλέσουν ευρεία, σοβαρή και μακρόχρονη ζημία στο περιβάλλον.¹¹

Αντίθετα, είναι πιθανότερο μία τέτοια πράξη ή δράση να διενεργείται κατόπιν συναίνεσης ή να αναλαμβάνεται εκ μέρους του κράτους ως αντίμετρο. Σύμφωνα με το Άρθρο 22 για τα αντίμετρα, ο άδικος χαρακτήρας της ενέργειας η οποία αποτελεί παράβαση διεθνούς υποχρέωσης του κράτους αίρεται εάν η ενέργεια αυτή συνιστά αντίμετρο που λαμβάνεται εναντίον του δεύτερου κράτους. Σύμφωνα με τα Άρθρα 49-54, βεβαίως, τα αντίμετρα είναι νόμιμα μόνο μετά από προηγούμενη παραβίαση υποχρέωσης, μόνο εφ' όσον λαμβάνονται κατά του κράτους που ήταν υπεύθυνο για την αρχική παραβίαση και αφού ενημερωθεί το κράτος αυτό.¹² Αυτή ακριβώς η προϋπόθεση, να στρέφονται τα αντίμετρα μόνο κατά του κράτους που ήταν υπεύθυνο για την αρχική παραβίαση, αποτρέπει την επίκληση των αντιμέτρων στην πραγματικότητα του σύγχρονου ενεργειακού τομέα¹³ και την καθιστά, όπως θα δούμε, σχεδόν αδύνατη όταν η παραβίαση αφορά την προστασία του περιβάλλοντος. Επίσης, τα αντίμετρα πρέπει να είναι προσωρινά και ανακλητά, να λαμβάνονται σύμφωνα με την αρχή της αναλογικότητας και, σε γενικές γραμμές, τα αντίμετρα πρέπει να έχουν ένα χαρακτήρα προστατευτικό και επανορθωτικό μάλλον παρά τιμωρητικό.¹⁴

3.2. Η φύση του Διεθνούς Δικαίου Προστασίας του Περιβάλλοντος ως πρόσκομμα

---

¹¹Άρθρα 35 (3) και 55, Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο στις Συνθήκες της Γενεύης της 12^{ης} Αυγούστου 1949, Σχετικά με την Προστασία των Θυμάτων των Διεθνών Ενόπλων Συρράξεων, Γενεύη, 8 Ιουνίου 1977, 1125 UNTS 3. Βλέπε επίσης, Χατζηκωνσταντίνου Κ., Το πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο στις Συμβάσεις της Γενεύης του 1949 και η Προστασία του Περιβάλλοντος, στο Περράκης Στ. (επ.), *Το Νέο Διεθνές Ανθρωπιστικό Δίκαιο των Ενόπλων Συρράξεων- Τα Πρωτόκολλα της Γενεύης του 1977*, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα, 1981.

¹²Υπόθεση *Gabčíkovo- Nagymaros*, (Ουγγαρία κ. Τσεχοσλοβακίας), ICJ Reports 1997, σ. 7 στη σ. 55. Επίσης, Alland D., *The Definition of Countermeasures*, στο Crawford J./ Pellet A./ Olleson S.(επ.), *The Law of international Responsibility*, Oxford University Press, 2010, σσ. 1127 -36.

¹³ Azaria D., *Treaties on Transit of Energy via Pipelines and Countermeasures*, Oxford University Press, 2015, σσ. 223 -9.

¹⁴Crawford J., *The International Law Commission's Articles on State Responsibility, Introduction, Text and Commentaries*, Cambridge university Press, 2002, σσ. 294- 200.

Ωστόσο, το σημαντικότερο πρόσκομμα για την επίκληση των αντιμέτρων, όταν η πράξη του κράτους παραβιάζει κανόνα που αφορά την προστασία του περιβάλλοντος, δεν είναι η ακριβής τήρηση των προϋποθέσεων της επίκλησης της συναίνεσης, της νόμιμης άμυνας και των αντιμέτρων αλλά η ίδια η φύση του Διεθνούς Δικαίου Προστασίας του Περιβάλλοντος. Ομοίως, το ίδιο Διεθνές Δίκαιο της Προστασίας του Περιβάλλοντος αποτελεί το σημαντικότερο πρόσκομμα για την επίκληση της συναίνεσης. Αυτό συμβαίνει επειδή το Διεθνές Δίκαιο της Προστασίας του Περιβάλλοντος λειτουργεί σε πολλαπλά επίπεδα και, επίσης, εφαρμόζεται σε πολλαπλά αντικείμενα.

Πρώτον, το Διεθνές Δίκαιο της Προστασίας του Περιβάλλοντος είναι πολυεπίπεδο,¹⁵ με την έννοια ότι λειτουργεί σε διασυνοριακό, περιφερειακό και οικουμενικό επίπεδο. Έτσι, συμπεριλαμβάνει κανόνες που αφορούν τόσο διασυνοριακά προβλήματα π.χ. τη μόλυνση των υδάτων, όσο και προβλήματα περιφερειακά, με την έννοια ότι είτε επηρεάζουν μια ολόκληρη γεωγραφική περιφέρεια είτε ότι ρυθμίζονται από μια περιφερειακή συνθήκη ή ακόμα έναν περιφερειακό οργανισμό. Συμπεριλαμβάνει, επίσης, κανόνες που αφορούν οικουμενικά ζητήματα, όπως η κλιματική μεταβολή και η προστασία της στιβάδας του όζοντος, καθώς και ζητήματα που αφορούν το εσωτερικό του κράτους, π.χ. την προστασία συγκεκριμένων περιοχών.

Δεύτερον, το αντικείμενο του Διεθνούς Δικαίου Προστασίας του Περιβάλλοντος είναι επίσης πολλαπλό.¹⁶ Δεν υπάρχει, βεβαίως, κοινός αποδεκτός ορισμός του περιβάλλοντος αλλά, σύμφωνα με την πρακτική των κρατών, η προστασία του περιβάλλοντος συμπεριλαμβάνει συνήθως την προστασία του εδάφους, των υδάτων, του αέρα, της χλωρίδας, της πανίδας και της πολιτιστικής κληρονομιάς. Ενίοτε εισάγεται και η έννοια της προστασίας του οικοσυστήματος, π.χ. του θαλασσιού οικοσυστήματος.¹⁷

Η ίδια η φύση της προστασίας του περιβάλλοντος ή, ίσως, οι ατέλειες του σύγχρονου Διεθνούς Δικαίου Προστασίας του Περιβάλλοντος απαιτούν πολύπλοκες

---

¹⁵Nanda V.P. &Pring G., *International Environmental Law and Policy for the 21st Century*, 2nd ed., Brill, 2012, σσ. 1–17, Birnie, Boyle &Redgewell, ο.π., σ. 8-9.

¹⁶*Id.*

¹⁷Για παράδειγμα, το Κεφάλαιο XII της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας, Montego Bay, 10 Δεκεμβρίου 1982, 1833 UNTS 3.

και συχνά αλληλεπικαλυπτόμενες ρυθμίσεις. Έτσι, κάθε ενέργεια του κράτους η οποία έχει πιθανές περιβαλλοντικές συνέπειες, ρυθμίζεται από ποικίλες νομικές διατάξεις -και, ενίοτε, παραβιάζει ποικίλες νομικές διατάξεις. Ταυτόχρονα, όμως, ο σύγχρονος ενεργειακός τομέας απαιτεί και αυτός πολύπλοκες δράσεις οι οποίες εκτείνονται συχνά όχι μόνο σε μεγάλο χρονικό βάθος αλλά και σε μεγάλη γεωγραφική έκταση, με τις αντίστοιχες συνέπειες στο περιβάλλον. Τέτοιες πολύπλοκες δράσεις, εάν έχουν πιθανές περιβαλλοντικές συνέπειες, θα ρυθμίζονται ομοίως από ποικίλες νομικές διατάξεις. Πρόκειται για έναν εκρηκτικό συνδυασμό.

3.3. Ένα παράδειγμα: η κατασκευή και η λειτουργία ενός αγωγού φυσικού αερίου

Στο σημείο αυτό, είναι απαραίτητο ένα παράδειγμα το οποίο θα αναδείξει τα σχετικά προβλήματα. Έστω, λοιπόν, η κατασκευή και η λειτουργία ενός αγωγού φυσικού αερίου ο οποίος διασχίζει τρία κράτη. Η κατασκευή και η λειτουργία του αγωγού επηρεάζει την προστασία του εδάφους, των υδάτων, του αέρα, της χλωρίδας και της πανίδας σε μια ολόκληρη γεωγραφική περιφέρεια, με την έννοια ότι θα επηρεάζει τόσο το έδαφος των τριών εμπλεκόμενων κρατών όσο και, πιθανότατα, των γειτονικών τους κρατών.

Επίσης, ο αγωγός αυτός στη διαδρομή του συναντά πολλές και ποικίλες διατάξεις σχετικές με την προστασία του περιβάλλοντος. Η κατασκευή και η λειτουργία του αγωγού θα υπόκειται, κατά πάσα πιθανότητα, σε κανόνες που πηγάζουν από το εσωτερικό δίκαιο των τριών αυτών κρατών, κανόνες που πηγάζουν από τις τυχόν μεταξύ τους διμερείς συνθήκες, καθώς επίσης και τυχόν πολυμερείς συνθήκες. Είναι δε πιθανό να υπόκειται και στο παράγωγο δίκαιο ενός ή περισσότερων περιφερειακών οργανισμών.

Ιδίως όσον αφορά τυχόν ελλείψεις ως προς την προστασία του περιβάλλοντος, η διαδικασία κατασκευής και λειτουργίας ενός τέτοιου αγωγού δεν είναι δυνατόν να παραβιάσει μόνο έναν κανόνα του διεθνούς δικαίου. Αντίθετα, θα παραβιάζει τις διατάξεις περισσότερων από μία διεθνών συνθηκών με κοινό περιεχόμενο και τον αντίστοιχο εθιμικό κανόνα. Πολλαπλασιάζεται, έτσι, ο αριθμός των κρατών εναντίον των οποίων υφίσταται η παραβίαση.

Επίσης, ο αριθμός των κρατών εναντίον των οποίων υφίσταται η παραβίαση θα πολλαπλασιάζεται όσο αυξάνονται τα αντικείμενα περιβαλλοντικής προστασίας. Για παράδειγμα, τυχόν ελλείψεις ως προς την προστασία του περιβάλλοντος κατά τη διαδικασία κατασκευής και λειτουργίας ενός τέτοιου αγωγού είναι πιθανόν να έχει δυσμενείς συνέπειες τόσο ως προς την ποιότητα του νερού όσο και ως προς την προστασία της χλωρίδας σε ένα ή περισσότερα από τα εμπλεκόμενα -όπως επίσης και τα γειτονικά τους- κράτη.

3.4. Ένα καθόλου ενθαρρυντικό συμπέρασμα

Στο σημείο αυτό αποκτά σημασία η κοινή προϋπόθεση της συναίνεσης, των αντιμέτρων, ασφαλώς και της νόμιμης άμυνας. Η συναίνεση, και τα αντίμετρα εξουδετερώνουν τον άδικο χαρακτήρα της κρατικής ενέργειας, όσον αφορά τις σχέσεις του κράτους που ευθύνεται για την παραβίαση και του κράτους που την υφίσταται και μόνο. Ένα κράτος που προτίθεται να επικαλεστεί τη συναίνεση, θα πρέπει να έχει εξασφαλίσει τη συναίνεση όλων των κρατών στο έδαφος των οποίων θα εκτείνονται οι συνέπειες της πράξης του, πράγμα σχεδόν αδύνατο. Ένα κράτος που θέλει να επικαλεστεί αντίμετρα, θα πρέπει να έχει εξασφαλίσει ότι η πράξη του επηρεάζει μόνο την προστασία του περιβάλλοντος στο κράτος εναντίον του οποίου στρέφονται τα αντίμετρα.

Το συμπέρασμα δεν είναι ενθαρρυντικό. Δεν υποστηρίζουμε, βεβαίως, ότι η επίκληση των αντιμέτρων και της συναίνεσης στον ενεργειακό τομέα, όταν η πράξη του κράτους παραβιάζει κανόνα που αφορά την προστασία του περιβάλλοντος απαγορεύεται από το διεθνές δίκαιο. Οι επιδράσεις των ενεργειακών δράσεων σε πολλαπλά αντικείμενα, όμως τα οποία επίσης προστατεύονται από πολλαπλές ρυθμίσεις την καθιστούν πρακτικά σχεδόν αδύνατη.

4. Περιστάσεις που είναι αποτέλεσμα εξωγενών παραγόντων

Από τις περιστάσεις που αίρουν τον άδικο χαρακτήρα μιας πράξης του κράτους, η ανωτέρα βία, η κατάσταση κινδύνου και η κατάσταση ανάγκης είναι αποτέλεσμα εξωγενών παραγόντων οι οποίοι εξαναγκάζουν το κράτος να μην είναι

σε θέση να ενεργήσει σύμφωνα με τις διεθνείς του υποχρεώσεις.¹⁸ Ο κίνδυνος και η ανωτέρα βία, όταν μία πράξη του κράτους παραβιάζει κανόνα που αφορά την προστασία του περιβάλλοντος, όπως θα δούμε, είναι δυνατόν να εφαρμοστούν-ή να μην εφαρμοστούν- με διαφορετικό τρόπο και σε διαφορετικές συνθήκες από την κατάσταση ανάγκης. Γι' αυτό το λόγο είναι απαραίτητο να μην τις εξετάσουμε μαζί.

4.1. Ανωτέρα Βία και Κίνδυνος

Τόσο η ανωτέρα βία όσο και ο κίνδυνος αποτελούν συνήθεις περιστάσεις που αίρουν το άδικο, κυρίως σε περιστατικά που αφορούν πλοία και αεροσκάφη. Η ανωτέρα βία, σύμφωνα με το Άρθρο 23, προϋποθέτει την επέλευση μιας ακατανίκητης δύναμης ή ενός απρόβλεπτου γεγονότος πέρα από τον έλεγχο του κράτους, το οποίο καθιστά την εκπλήρωση της υποχρέωσης πρακτικά αδύνατη. Ένα συνηθισμένο παράδειγμα είναι εδώ η αναγκαστική προσγείωση αεροσκάφους κατά παραβίαση της εδαφικής κυριαρχίας.¹⁹ Ο κίνδυνος, αντίθετα, αναφέρεται στον αυτουργό της παράνομης ενέργειας. Σύμφωνα με το Άρθρο 24, πρόκειται για την περίπτωση κατά την οποία ο αυτουργός της παράνομης ενέργειας δεν έχει άλλο εύλογο τρόπο διάσωσης της δικής του ζωής ή της ζωής άλλων ατόμων τα οποία βρίσκονται υπό την ευθύνη του. Συνηθισμένα παραδείγματα είναι και εδώ περιστατικά που αφορούν πλοία και αεροσκάφη.²⁰

Η διαφορά ανάμεσα στην ανωτέρα βία και τον κίνδυνο είναι ότι, η μεν ανωτέρα βία αναφέρεται στο κράτος ενώ ο κίνδυνος στον αυτουργό της παράνομης ενέργειας. Επίσης, στην περίπτωση της ανωτέρας βίας, η εκπλήρωση της υποχρέωσης καθίσταται πρακτικά αδύνατη ενώ, στην περίπτωση του κινδύνου, δεν είναι μεν αδύνατη αλλά είναι πιθανό να προκαλέσει απώλεια ζωής, είτε του αυτουργού είτε άλλων ατόμων τα οποία βρίσκονται υπό την ευθύνη του. Ωστόσο, ούτε η ανωτέρα βία ούτε ο κίνδυνος φαίνεται να διαφοροποιούνται ως προς την εφαρμογή τους, όταν μία πράξη του κράτους παραβιάζει κανόνα που αφορά την προστασία του περιβάλλοντος και, ομοίως, όταν η ενέργεια αυτή προκύπτει στο πλαίσιο της ενέργειας. Ένα απρόβλεπτο γεγονός πέρα από τον έλεγχο του κράτους ή ο κίνδυνος της ζωής του αυτουργού είναι δυνατόν να προκύψει σε δραστηριότητες που αφορούν την ενέργεια όπως και σε κάθε άλλη ανθρώπινη δραστηριότητα και, ομοίως, είναι δυνατόν να

---

¹⁸ Δούση, ο.π., σ. 501.

¹⁹ ILC Commentary on International Responsibility, σσ. 76-8.

²⁰ *ibid.*, σ. 78-80.

παραβιάζει κανόνα που αφορά την προστασία του περιβάλλοντος όπως και άλλους κανόνες του διεθνούς δικαίου.

Ενδεχομένως, επίκληση αυτών των περιστάσεων και, ιδίως, της ανωτέρας βίας, θα μπορούσε να γίνει ως προς την υποχρέωση άμεσης ενημέρωσης σε κατάσταση επείγοντος, ασφαλώς και στο πεδίο της ενέργειας. Σύμφωνα με τη διατύπωση της Αρχής 18 της Διακήρυξης του Ρίο, τα κράτη θα ενημερώνουν άμεσα τα άλλα κράτη σχετικά με φυσικές καταστροφές ή άλλες καταστάσεις επείγοντος οι οποίες είναι πιθανόν να έχουν ξαφνικές δυσμενείς επιπτώσεις στο περιβάλλον αυτών των κρατών.²¹ Για παράδειγμα, πολλές από τις αρνητικές επιπτώσεις του ατυχήματος στο Chernobyl θα είχαν αποφευχθεί εάν η ΕΣΣΔ είχε ειδοποιήσει εγκαίρως για το μέγεθος τού ατυχήματος.²² Δεν αμφισβητείται στο εθιμικό δίκαιο η υποχρέωση επείγουσας και έγκαιρης ειδοποίησης σε περίπτωση ατυχήματος και εφαρμόζεται πάντοτε για μόλυνση του θαλασσίου περιβάλλοντος, διαρροή ραδιενέργειας και μόλυνση διεθνών ποταμών.²³

Ωστόσο, εδώ είναι σημαντικό να κάνουμε μια παρατήρηση. Τόσο η ανωτέρα βία όσο και ο κίνδυνος συνδέονται από τη φύση τους με καταστάσεις επείγοντος στις οποίες εφαρμόζεται η υποχρέωση άμεσης ενημέρωσης. Έτσι, η ίδια η φυσική καταστροφή ή το ίδιο το απρόβλεπτο γεγονός το οποίο ενεργοποιεί την υποχρέωση άμεσης ενημέρωσης θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι αποτελεί αυτήν την φυσική καταστροφή ή αυτό το απρόβλεπτο γεγονός το οποίο επιτρέπει την επίκληση ανωτέρας βίας. Με αυτήν την έννοια, η υποχρέωση άμεσης ενημέρωσης θα μπορούσε να μην εφαρμοστεί ποτέ. Πιθανώς και ανάλογα με τις περιστάσεις, η επίκληση της ανωτέρας βίας να μπορεί να δικαιολογήσει την πλημμελή εκπλήρωση της υποχρέωσης επείγουσας και έγκαιρης ειδοποίησης σε περίπτωση ατυχήματος.

4.2. Η Κατάσταση Ανάγκης ειδικότερα

4.2.1. Η Κατάσταση Ανάγκης ως σύγκρουση θεμελιωδών συμφερόντων

Είναι απαραίτητο να γίνει ειδική μνεία στην κατάσταση ανάγκης επειδή η κατάσταση ανάγκης διαφέρει από τις άλλες περιστάσεις που αίρουν το άδικο ως προς

---

²¹Βλέπε επίσης, Άρθρο 17, Amended Articles on the Prevention of Transboundary Harm from Hazardous Activities (2001), GAOR A/56/10, 366.

²²Πλακοκέφαλος, ο.π., σ. 708.

²³Για παράδειγμα, Άρθρο 198 της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας, Άρθρο 28 (2) της Σύμβασης για το Δίκαιο των Χρήσεων των Διεθνών Υδατορευμάτων Πλην Εκείνων που Αφορούν τη Ναυσιπλοΐα, υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, 21 Μαΐου 1997, UN Doc A/RES/51/229 (1997).

το συγκεκριμένο ζήτημα. Όπως θα υποστηρίξουμε στη συνέχεια, η κατάσταση ανάγκης από τη φύση της εκφράζει τη σύγκρουση ανάμεσα στην αναγκαιότητα τόσο της προστασίας του περιβάλλοντος όσο και της πρόσβασης σε ενέργεια και είναι δυνατόν, υπό ιδιαίτερες περιστάσεις, να επιτρέπει την απόκλιση από τους κανόνες του διεθνούς δικαίου προστασίας του περιβάλλοντος σε ενεργειακές δραστηριότητες.

Η κατάσταση ανάγκης εκφράζει τη σύγκρουση ανάμεσα στην προστασία ενός θεμελιώδους συμφέροντος από σοβαρό και επικείμενο κίνδυνο και την εκπλήρωση μιας διεθνούς υποχρέωσης. Οι προϋποθέσεις της επίκλησης της κατάστασης ανάγκης προβλέπονται στο Άρθρο 25, σύμφωνα με το οποίο, αυτή η παραβίαση μιας διεθνούς υποχρέωσης θα πρέπει να είναι το μοναδικό μέσο για την προστασία ενός θεμελιώδους συμφέροντος -είτε του ίδιου του κράτους και των πολιτών του είτε της διεθνούς κοινότητας ως συνόλου- από σοβαρό και επικείμενο κίνδυνο. Ο δε σοβαρός και επικείμενος κίνδυνος πρέπει να είναι άμεσος, επαπειλούμενος και να μπορεί να αποδειχθεί αντικειμενικά. Επίσης, αυτή η κρατική ενέργεια η οποία συνιστά την παραβίαση διεθνούς υποχρέωσης δεν θα πρέπει να προκαλεί σοβαρή βλάβη σε θεμελιώδες συμφέρον του κράτους έναντι του οποίου υφίσταται η υποχρέωση ή της διεθνούς κοινότητας ως συνόλου.²⁴

Στο παρελθόν έχει γίνει επίκληση της κατάστασης ανάγκης για την προστασία διαφόρων συμφερόντων του κράτους, από την προστασία του περιβάλλοντος και την αθέτηση δημόσιου χρέους έως την προστασία της ίδιας της ύπαρξης του κράτους και του λαού σε καταστάσεις επείγοντος. Τίθεται, επομένως το ερώτημα αν είναι δυνατόν να γίνει επίκληση της κατάστασης ανάγκης ως προς μια δραστηριότητα η οποία αφορά την ενέργεια. Στο σημείο αυτό, ενδιαφέρουν παρουσιάζει η επιχειρηματολογία στις υποθέσεις όπου η επίκληση της κατάστασης ανάγκης αφορούσε την αθέτηση δημόσιου χρέους.

Η εμβληματική υπόθεση σχετικά με την αθέτηση οικονομικών υποχρεώσεων είναι η *Société commerciale de Belgique*.²⁵ Στην υπόθεση αυτή, η ελληνική πλευρά επικαλέστηκε την οικονομική και νομισματική κατάσταση της χώρας²⁶ -και έχει σημασία ότι ούτε το αντίδικο κράτος, το Βέλγιο, ούτε το Διαρκές Δικαστήριο

---

²⁴ILC Commentary on International Responsibility, ο.π., σσ. 80 -4. Επίσης, υπόθεση *Gabčíkovo- Nagymaros*, ο.π., σσ. 40-1, παρ. 51-2.

²⁵*Societe Commerciale de Belgique*, Judgment, 1939, PCIJ Series A/B, No. 78, σ. 160.

²⁶*ibid.*, PCIJ Series C, No. 87, σσ. 141, 190, 204-5.

Διεθνούς Δικαιοσύνης αμφισβήτησε το ελληνικό επιχείρημα επί της αρχής- ως κατάσταση ανάγκης που δικαιολογούσε την αθέτηση διεθνών οικονομικών υποχρεώσεων.²⁷ Συγκεκριμένα, η ελληνική πλευρά ισχυρίστηκε ότι το χρέος υπερέβαινε τις οικονομικές δυνατότητες της χώρας, η οποία είχε περιορισμένους πόρους, ενώ η άμεση πληρωμή ενός τέτοιου ποσού θα έθετε σε κίνδυνο την κανονική λειτουργία της διοίκησης και τη σταθερότητα του εθνικού νομίσματος:

Είναι αδύνατον [για την ελληνική κυβέρνηση] να πληρώσει ολόκληρο το χρέος και ταυτόχρονα να παρέχει στον πληθυσμό την κατάλληλη διοίκηση και να εγγυάται την κατάσταση που είναι απαραίτητη για την ηθική, κοινωνική και οικονομική του ανάπτυξη...

Κανένα κράτος δεν έχει την υποχρέωση να εκπληρώσει -ή να εκπληρώσει πλήρως- την οικονομική του υποχρέωση εάν αυτό θέτει σε κίνδυνο τη λειτουργία των δημόσιων υπηρεσιών του και έχει ως αποτέλεσμα την αποδιοργάνωση της διοίκησης της χώρας. Στην περίπτωση που η πληρωμή του χρέους θέτει σε κίνδυνο την οικονομική ζωή ή τη διοίκηση, η κυβέρνηση έχει το δικαίωμα [...] να αναβάλει ή ακόμα και να μειώσει την εξυπηρέτηση του χρέους.²⁸

Το κρίσιμο ερώτημα εδώ είναι εάν μπορεί να δημιουργηθεί μια ανάλογη σύγκρουση ανάμεσα στην προστασία του περιβάλλοντος και την πρόσβαση σε ενέργεια. Στην υπόθεση *Société commerciale de Belgique*, οι όροι της σύγκρουσης ήταν η κανονική λειτουργία της διοίκησης προς όφελος του πληθυσμού αφ' ενός και η εκπλήρωση των διεθνών οικονομικών υποχρεώσεων του κράτους αφ' ετέρου. Αντιστοιχεί η δυνατότητα πρόσβασης σε ενέργεια, η κατασκευή δηλαδή και η λειτουργία των απαραίτητων υποδομών, με την κανονική λειτουργία της διοίκησης; Αντιστοιχεί η προστασία του περιβάλλοντος με την εκπλήρωση των διεθνών οικονομικών υποχρεώσεων του κράτους;

---

²⁷Για την ακρίβεια, η ελληνική πλευρά επικαλέστηκε ανωτέρα βία, αποδίδοντας της, όμως, το νόημα που έχει σήμερα η κατάσταση ανάγκης. Βλέπε επίσης, '*Force majeure' and 'fortuitous event' as circumstances precluding wrongfulness: survey of State practice, international judicial decisions and doctrine*, study prepared by the Secretariat, ILC Ybk 1978, vol. II (Part One), σ. 61 A/CN.4/315, παρ. 276- 287. Συναφής νομολογία στο ILC Commentary on International Responsibility, ο.π., σ. 82, υποσ. 385.

²⁸*Societe Commerciale de Belgique*, PCIJ Series C, No. 87, σ. 205.

4.2.2. Η προστασία του περιβάλλοντος και η πρόσβαση σε ενέργεια ως θεμελιώδη συμφέροντα

Η επίκληση της κατάστασης ανάγκης ως λόγου που αίρει το άδικο και επιτρέπει την απόκλιση από τους κανόνες του διεθνούς δικαίου προστασίας του περιβάλλοντος σε ενεργειακές δραστηριότητες μπορεί να τεθεί ως το ερώτημα του χαρακτηρισμού τόσο της προστασίας του περιβάλλοντος όσο και της πρόσβασης σε ενέργεια ως θεμελιωδών συμφερόντων του κράτους και της διεθνούς κοινότητας ως συνόλου καθώς και της μεταξύ τους σύγκρουσης υπό ιδιαίτερες περιστάσεις.

Δεν μπορεί να αμφισβητηθεί ότι η δυνατότητα πρόσβασης σε ενέργεια είναι πολύ σημαντική για την κανονική λειτουργία της διοίκησης αλλά και, γενικότερα, για την κανονικότητα σε μια χώρα καθώς και την ευημερία, αν όχι την επιβίωση, του πληθυσμού της.²⁹ Μειωμένη πρόσβαση σε ενέργεια, σε ένα ικανό ποσοστό των αναγκών μιας χώρας οπωσδήποτε θέτει σε κίνδυνο τη λειτουργία των δημόσιων υπηρεσιών της, προκαλεί ενδεχομένως την αποδιοργάνωση της διοίκησης της χώρας και, σε κάθε περίπτωση, δεν επιτρέπει στο κράτος να εγγυάται την κατάσταση που είναι απαραίτητη για την ηθική, κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη του πληθυσμού του. Αν μη τι άλλο, οι δυσχέρειες στην πρόσβαση σε ενέργεια θα είχαν περισσότερο μακροπρόθεσμες συνέπειες στις λειτουργίες του κράτους και το βιοτικό επίπεδο του πληθυσμού από την επίδραση της εκπλήρωσης των διεθνών οικονομικών υποχρεώσεων.

Αντίθετα, η σύγκριση ανάμεσα στην εκπλήρωση των διεθνών οικονομικών υποχρεώσεων του κράτους και στους διεθνείς κανόνες, συμβατικούς ή εθιμικούς, που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος απαιτεί ιδιαίτερη προσοχή, ιδίως στα πλαίσια της κατάστασης ανάγκης. Ερωτήματα μπορεί να εγείρει εδώ η δεύτερη προϋπόθεση του Άρθρου 25, ότι η κρατική ενέργεια η οποία συνιστά την παραβίαση διεθνούς υποχρέωσης δεν θα πρέπει να προκαλεί σοβαρή βλάβη σε θεμελιώδες συμφέρον του κράτους έναντι του οποίου υφίσταται η υποχρέωση ή της διεθνούς κοινότητας ως συνόλου.

---

²⁹Υπό διαφορετικό πρίσμα, το πρόβλημα αυτό μπορεί να τεθεί με όρους προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ως δικαίωμα πρόσβασης σε ενέργεια, για όσο το δυνατόν μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού. Omorogbe Y., *Policy, Law and the Actualization of the Right of Access to Energy Services*, στο Talus K. (ed.), *Research Handbook on International Energy Law*, Edward Elgar, 2014, σσ. 361- 384.

Ας επιμείνουμε, όμως, στις αναγκαίες διακρίσεις. Πράγματι, δεν αμφισβητείται σήμερα ότι ορισμένες πτυχές της προστασίας του περιβάλλοντος, όπως η κλιματική μεταβολή ή η προστασία της βιοποικιλότητας αποτελούν συμφέρον της διεθνούς κοινότητας ως συνόλου.³⁰ Αυτό, όμως, δεν ισχύει για όλο το εύρος των εννόμων αγαθών τα οποία προστατεύονται από το Διεθνές Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος. Περαιτέρω, η δεύτερη προϋπόθεση του Άρθρου 25 δεν επιτρέπει την επίκληση της κατάστασης ανάγκης όταν προκαλείται σοβαρή μόνο βλάβη σε θεμελιώδες συμφέρον. Δεν είναι, βέβαια, δυνατόν να οριστεί εκ των προτέρων ο βαθμός της σοβαρότητας αλλά, οπωσδήποτε, κάθε βλάβη δεν αποτελεί απαραίτητα σοβαρή βλάβη.

Στο σημείο αυτό υποστηρίζουμε ότι είναι δύσκολο να δοθούν απαντήσεις. Η σύγκρουση ανάμεσα σε θεμελιώδη συμφέροντα των κρατών δεν μπορεί να τεθεί εκ των προτέρων και γενικά ως σύγκρουση ανάμεσα στην πρόσβαση σε ενέργεια και στην προστασία του περιβάλλοντος. Το μεν θεμελιώδες συμφέρον του κράτους ή των κρατών ως προς την προστασία του περιβάλλοντος μπορεί να αφορά οποιοδήποτε έννομο αγαθό, από την προστασία ενός είδους υπό εξαφάνιση ως την αποφυγή της ερημοποίησης ολόκληρων κρατών ενώ, αντίστοιχα, η ενέργεια ως θεμελιώδες συμφέρον του κράτους μπορεί να αναφέρεται σε ποικίλα επιμέρους συμφέροντα. Είναι επόμενο ότι, επειδή κάθε περίπτωση κατάστασης ανάγκης θα αποτελεί ένα μοναδικό συνδυασμό σύγκρουσης ανάμεσα σε επιμέρους συμφέροντα που αφορούν την ενέργεια και την προστασία του περιβάλλοντος, δεν είναι δυνατόν να κριθεί αν τηρείται η δεύτερη προϋπόθεση του Άρθρου 25, παρά μόνο *in concreto*.

Εξάλλου, έχει σημασία ότι η προστασία του περιβάλλοντος είναι ανθρωποκεντρική.³¹ Αρχής γενομένης από την ίδια τη Διακήρυξη της Στοκχόλμης, ο άνθρωπος τίθεται στο επίκεντρο της προστασίας του περιβάλλοντος.³² Επίσης, και παρά τις προσπάθειες να εκφραστεί ως αλληλεγγύη ανάμεσα στις ανθρώπινες γενεές,³³ η θεσμοθέτηση διεθνών κανόνων για την προστασία του περιβάλλοντος

---

³⁰ Fitzmaurice M., *Responsibility and Climate Change*, 52 *German YIL* (2010), σσ. 89- 138; Soltau F., *Common Concern of Humankind* στο Carlarne C., Grey K. & Tarasofsky R. (eds), *The Oxford Handbook of International Climate Change Law*, Oxford University Press, 2016, σσ. 208- 211.

³¹ Gillespie A., *International Environmental Law, Policy and Ethics*, 2nd ed., Oxford University Press, 2016, σσ. 4-9

³² Προοίμιο της Διακήρυξης της Στοκχόλμης του 1972.

³³ Redgewell C., *Intra- and Inter- Generational Equity*, στο Carlarne C., Grey K. & Tarasofsky R. (eds), *The Oxford Handbook of International Climate Change Law*, ο.π., σσ. 195 -199. Gillespie, *International Environmental Law*, ο.π., σσ. 95- 110.

αφορά μόνο την παρούσα γενιά.³⁴ Υπό αυτό το πρίσμα, η προστασία του περιβάλλοντος ως θεμελιώδες συμφέρον τού κράτους ή της διεθνούς κοινότητας ως συνόλου δεν μπορεί να τεθεί με απόλυτους όρους.

Έστω ότι η κρατική ενέργεια η οποία συνιστά την παραβίαση διεθνούς υποχρέωσης αφορά την προστασία του περιβάλλοντος, και έστω ότι η προστασία του περιβάλλοντος θεωρείται θεμελιώδες συμφέρον τού κράτους ή της διεθνούς κοινότητας ως συνόλου. Έχει σημασία ότι η ίδια η προστασία του περιβάλλοντος σε οποιαδήποτε μορφή της αφορά και αυτή τον άνθρωπο και την ποιότητα ζωής του, όπως ακριβώς και η πρόσβαση σε ενέργεια. Τυχόν σοβαρή βλάβη πρέπει να αφορά την προστασία του περιβάλλοντος μόνο στο βαθμό που αναφέρεται στον άνθρωπο και μάλιστα σε συγκεκριμένο πληθυσμό και όχι στο μέλλον του ανθρωπίνου είδους γενικά.

5. Η αρχή της πρόληψης

Μία ακόμα αιτία η οποία είναι πιθανόν να δυσχεραίνει στην πράξη την επίκληση λόγων που αίρουν το άδικο για παραβιάσεις των διεθνών κανόνων προστασίας του περιβάλλοντος οι οποίες οφείλονται σε πράξεις ή δράσεις του ενεργειακού τομέα είναι η αρχή της πρόληψης. Σύμφωνα με την Αρχή 15 της Διακήρυξης του Ρίο:

"Με σκοπό την προστασία του περιβάλλοντος, η προληπτική προσέγγιση θα εφαρμόζεται ευρέως από τα κράτη σύμφωνα με τις δυνατότητες τους. Όπου υπάρχει απειλή σοβαρής ή αμετάκλητης βλάβης, η έλλειψη πλήρους επιστημονικής βεβαιότητας δεν θα χρησιμοποιείται σαν δικαιολογία για την αναβολή της λήψης αποτελεσματικών μέτρων για να αποφευχθεί η υποβάθμιση του περιβάλλοντος."

Η σημασία της αρχής της πρόληψης στο Διεθνές Δίκαιο Προστασίας του Περιβάλλοντος έγκειται στο ότι ανατρέπει το ρόλο των επιστημονικών στοιχείων. Δεν είναι πλέον απαραίτητο να αποδειχθεί ότι ένα σχεδιαζόμενο έργο θα επιφέρει

---

³⁴ Αρχές 1 και 2 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης, Αρχή 3 της Διακήρυξης του Ρίο, Ατομική Γνώμη του Δικαστή Weeramantry στη Γνωμοδότηση για τη Νομιμότητα της Απειλής ή Χρήσης Πυρηνικών Οπλων από Κράτη σε Ένοπλη Σύρραξη, 1996 ICJ Reports 1996, σ. 66 στη σ. 266.

σοβαρή ή αμετάκλητη βλάβη για να ληφθούν τα αναγκαία μέτρα αλλά αρκεί και μόνο η έλλειψη πλήρους επιστημονικής βεβαιότητας σχετικά.³⁵ Είναι προφανές ότι, όταν πρόκειται για την προστασία του περιβάλλοντος, συχνά θα ανακύπτει το πρόβλημα της έλλειψης πλήρους επιστημονικής βεβαιότητας. Ιδίως, δε, θα προκύπτει ως προς τις συνέπειες μεγάλων και μακρόπνοων έργων, όπως αυτά που συναντάμε στο σύγχρονο ενεργειακό τομέα. Εάν υπάρχει απειλή σοβαρής ή αμετάκλητης βλάβης, δεν είναι απαραίτητο ότι θα μπορεί να αποδειχθεί πλήρως.

Η εφαρμογή της αρχής της πρόληψης είναι δυνατόν να αποκλείσει την επίκληση λόγων που αίρουν το άδικο για παραβιάσεις των διεθνών κανόνων προστασίας του περιβάλλοντος. Δυσχέρειες θα παρουσιάζει κυρίως η επίκληση της συναίνεσης και των αντιμέτρων. Όπως είδαμε ήδη, η συναίνεση και τα αντίμετρα, όπως και η νόμιμη άμυνα, συνδέονται με τη συμπεριφορά τού κράτους και εξουδετερώνουν τον άδικο χαρακτήρα της κρατικής ενέργειας, όσον αφορά τις σχέσεις του κράτους που ευθύνεται για την παραβίαση και του κράτους που την υφίσταται και μόνο. Ένα κράτος που προτίθεται να επικαλεστεί συναίνεση ή αντίμετρα, θα πρέπει να έχει εξασφαλίσει τη συναίνεση όλων των εμπλεκόμενων κρατών ή, αντίστοιχα, ότι η πράξη του επηρεάζει μόνο την προστασία του περιβάλλοντος στο κράτος εναντίον του οποίου στρέφονται τα αντίμετρα.

Αυτός ο χαρακτήρας της συναίνεσης και των αντιμέτρων υποκρύπτει την προϋπόθεση της επιστημονικής βεβαιότητας. Προϋποτίθεται ότι θα είναι βέβαιο σε ποια κράτη θα εκτείνονται οι συνέπειες της σχεδιαζόμενης δράσης και ότι πρόκειται μόνο για κράτη που συναίνεσαν ή, αντίστοιχα, κράτη εναντίον των οποίων στρέφονται τα αντίμετρα. Η έλλειψη πλήρους επιστημονικής βεβαιότητας σημαίνει, αντιστρόφως, ότι οι συνέπειες της σχεδιαζόμενης δράσης πιθανώς θα εκτείνονται και σε τρίτα κράτη. Σε μια τέτοια περίπτωση, η αρχή της πρόληψης ερμηνευτικά δεν επιτρέπει την ανάληψη της σχεδιαζόμενης δράσης.

Η εφαρμογή της αρχής της πρόληψης ενδεχομένως να αποκλείει και την επίκληση της κατάστασης ανάγκης σε ορισμένες περιπτώσεις. Όπως είδαμε ήδη, και σύμφωνα με τη δεύτερη προϋπόθεση του Άρθρου 25, η κρατική ενέργεια η οποία συνιστά την παραβίαση διεθνούς υποχρέωσης δεν θα πρέπει να προκαλεί σοβαρή

---

³⁵ Sands Ph. & Peel J., *Principles of International Environmental Law*, 3rd ed., Cambridge University Press, 2012, σσ. 217 -8. Επίσης, *Southern Bluefin Tuna Cases (Provisional Measures)*, Νέα Ζηλανδία κ. Ιαπωνίας και Αυστραλία κ. Ιαπωνίας, 27 Αυγούστου 1999, ITLOS Cases No 3,4, (1999), παρ. 79.

βλάβη σε θεμελιώδες συμφέρον του κράτους έναντι του οποίου υφίσταται η υποχρέωση ή της διεθνούς κοινότητας ως συνόλου. Ορισμένες πτυχές της προστασίας του περιβάλλοντος αποτελούν θεμελιώδες συμφέρον ή της διεθνούς κοινότητας ως συνόλου. Η έλλειψη πλήρους επιστημονικής βεβαιότητας σχετικά με τυχόν επαπειλούμενη σοβαρή βλάβη θα αποκλείει, κατ' εφαρμογή της αρχής της πρόληψης την ανάληψη της σχεδιαζόμενης δράσης.

6. Συμπεράσματα

Δεν υποστηρίζουμε εδώ ότι απαγορεύεται η επίκληση των περιστάσεων που αίρουν το άδικο μιας πράξης που αφορά την ενέργεια όταν καταστρατηγείται ένας κανόνας που αφορά την προστασία του περιβάλλοντος. Υποστηρίζουμε, όμως, ότι στην πράξη θα αποδειχθεί σχεδόν αδύνατη. Ήδη, ο προσωρινός χαρακτήρας των περιστάσεων που αίρουν το άδικο σημαίνει ότι είναι πιθανόν να δικαιολογούν ορισμένες μόνο πράξεις οι οποίες εντάσσονται στις υποχρεώσεις του κράτους σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος για το χρονικό διάστημα που υφίστανται και μόνο. Δεν αίρουν, όμως, το άδικο συνολικά ως προς τη συμπεριφορά του κράτους σε όλο το χρονικό διάστημα του σχεδιασμού και της λειτουργίας μιας δραστηριότητας, στο οποίο εφαρμόζονται οι υποχρεώσεις που αφορούν την προστασία του περιβάλλοντος λόγω του διαρκούς χαρακτήρα τους και το οποίο, στο πεδίο της ενέργειας, δεν είναι μικρό.

Από τις περιστάσεις που αίρουν τον άδικο χαρακτήρα μιας πράξης του κράτους, η συναίνεση και τα αντίμετρα εξουδετερώνουν τον άδικο χαρακτήρα της κρατικής ενέργειας, όσον αφορά τις σχέσεις του κράτους που ευθύνεται για την παραβίαση και του κράτους που την υφίσταται και μόνο. Ένα κράτος που προτίθεται να επικαλεστεί τη συναίνεση, θα πρέπει να έχει εξασφαλίσει ότι η πράξη του επηρεάζει μόνο την προστασία του περιβάλλοντος στο κράτος το οποίο έχει ήδη συναινέσει ή στο κράτος εναντίον του οποίου στρέφονται τα αντίμετρα. Έτσι, ενώ η επίκληση των αντιμέτρων και της συναίνεσης ασφαλώς δεν απαγορεύεται από το διεθνές δίκαιο, καθίσταται πρακτικά σχεδόν αδύνατη εξαιτίας των επιδράσεων των ενεργειακών δράσεων σε πολλαπλά αντικείμενα τα οποία επίσης προστατεύονται από πολλαπλές ρυθμίσεις.

Αντίθετα, η κατάσταση ανάγκης είναι δυνατόν, σε ακραίες περιστάσεις, να επιτρέπει την απόκλιση από τους κανόνες του διεθνούς δικαίου προστασίας του

περιβάλλοντος σε ενεργειακές δραστηριότητες. Η δυνατότητα πρόσβασης σε ενέργεια, η κατασκευή δηλαδή και η λειτουργία των απαραίτητων υποδομών, αναμφισβήτητα αποτελεί θεμελιώδες συμφέρον του κράτους, όπως, αντίστοιχα, ορισμένες πτυχές της προστασίας του περιβάλλοντος αποτελούν θεμελιώδες συμφέρον του κράτους ή της διεθνούς κοινότητας ως συνόλου. Δεν πρόκειται, βεβαίως, για μια γενικής φύσης σύγκρουση ανάμεσα στην πρόσβαση σε ενέργεια και στην προστασία του περιβάλλοντος. Σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, όμως, η μεν ενέργεια ως θεμελιώδες συμφέρον του κράτους μπορεί να αναφέρεται σε ποικίλα επιμέρους συμφέροντα και το δε θεμελιώδες συμφέρον του κράτους ή της διεθνούς κοινότητας ως συνόλου ως προς την προστασία του περιβάλλοντος μπορεί επίσης να αφορά ποικίλα έννομα αγαθά. Μόνο *in concreto* είναι δυνατόν να κριθεί, επομένως, εάν η συγκεκριμένη δράση, η οποία αποτελεί την παραβίαση της διεθνούς υποχρέωσης προκαλεί ή απειλεί σοβαρή βλάβη σε θεμελιώδες συμφέρον του κράτους, σύμφωνα με τη δεύτερη προϋπόθεση του Άρθρου 25.

Ωστόσο, είναι η αρχή της πρόληψης που αναδεικνύει τον προβληματισμό σχετικά με την επίκληση των λόγων που αίρουν το άδικο για παραβιάσεις του Διεθνούς Δικαίου Προστασίας του Περιβάλλοντος από πράξεις και δράσεις που αφορούν την ενέργεια. Η έλλειψη πλήρους επιστημονικής βεβαιότητας σχετικά με τις πιθανές συνέπειες της σχεδιαζόμενης δράσης αποκλείει, κατ' εφαρμογή της αρχής της πρόληψης, την επίκληση της συναίνεσης, των αντιμέτρων ή της κατάστασης ανάγκης. Η επίκληση των περιστάσεων που αίρουν το άδικο μια πράξης δεν απαγορεύεται: ο συνδυασμός ενέργειας και περιβάλλοντος, όμως, ενεργοποιεί ένα ιδιόμορφο πλέγμα διακρατικών σχέσεων και κανόνων του διεθνούς δικαίου έτσι ώστε οι περιστάσεις που αίρουν το άδικο, οι οποίες διαμορφώθηκαν σε μια πολύ λιγότερο διασυνδεδεμένη διεθνή κοινότητα δεν είναι απαραίτητα λειτουργικές.